

ЩОДО ПИТАННЯ ПРО УКРАЇНСЬКИЙ ВИХОВНИЙ ІДЕАЛ

В статье определяется воспитательный идеал украинского народа, приоритетами которого являются нравственно-христианские ценности. Задача школы состоит в обновлении и приспособлении традиционных нравственно-христианских идеалов к современности.

Education ideal of Ukrainian people is determined in the article, it's said that moral-christian values are it's principles. Reconstructian and adapt of traditional moral-christian ideals for the present is the task of modern school.

В релігії більшість віруючих вбачають головну охорону моральних цінностей, бо вона акумулювала в собі загальнолюдські пріоритети і тим самим сприяла збереженню загального моральнісного фонду людства. Накопичені цінності утвердилися в національній, психології та культурі, побуті. Родовим корінням, традиціями, духовністю люди пов'язані з культурою того чи іншого етносу. Народна моральність і загальнолюдські цінності, що містяться в релігії, мають спільний ґрунт, але не тотожні один одному. Релігійна свідомість є історично необхідним компонентом в процесі духовного розвитку суспільства, частиною його історичної пам'яті. Вона відіграє значну роль у формуванні національної культури та національної самосвідомості.

Не можна нині будувати Українську державу без осмислення духовності народу, виховання її основ у молодого покоління.

Мета цієї статті – проаналізувати деякі праці визначних українських діячів освіти та визначити виховний ідеал українського народу, що ґрунтується на морально-християнських засадах.

Ми вважаємо, що у становленні основ духовного виховання, формуванні свідомості народу провідну роль відігравали такі чинники, як освіта та національна самосвідомість, усвідомлення "духу нації". "...Національна

самосвідомість є соціально-психологічною реальністю, яка відображує та розкриває особисті, самобутні інтереси тієї чи іншої нації, її місце серед інших національних спільнот" [5,10]. Інакше кажучи, нація пізнає себе, власну сутність, усвідомлює своє право на вільний розвиток тощо.

Як підкреслює доктор М.Кушнір: "Нація (нарід) є єдиним у світі нашої цивілізації видом суспільного буття, обов'язки супроти народу-нації є обов'язками, з яких нікому з його членів не вільно виломлюватися; всі його члени повинні для нього працювати й боротися за його буття, робити зусилля, щоб піднести його вартість якнайвище, видобути з нього якнайбільшу енергію в творчій праці та в обороні національного буття" [11,40].

Внутрішній зміст національної спільноти характеризують спільні риси, мова, побут, звичаї, релігія, спільність історичних переживань, спільність психічного укладу (темперамент, моральні, правові, естетичні поняття та норми), спільність економічних інтересів у творенні матеріальних цінностей, спільність соціальних ідеалів і форм. Всі ці фактори, нерозривно зв'язані, переплетені між собою, становлять сутність нації.

Михайло Ломацький справедливо вказує, що "не маючи любові до батьківщини, не маючи національної свідомості, неможливо передати їх дальшим поколінням. Належне національне виховання і національну свідомість можна дати людині, впливаючи на її почування: краса рідної землі, захоплення звуками рідної пісні, прив'язання до рідних звичаїв, а далі - усвідомлюючи молоду людину, формуючи її волю, ту підставу життя і творчості людини, її характеру, поставу до життя і поведінку в житті" [13,4].

Національна культура, спільність історичних переживань творять духовні цінності нації. "В пізнанні минулого нація бачить тривалу дію своїх духових національних прикмет, пізнає себе й на цій основі удосконалює свою духову природу" [3,27].

Треба відзначити, що духовний розвиток нації й особистості - це необхідна умова всілякого прогресу - культурного, економічного, соціального, політичного тощо.

Український філософ Д.Чижевський писав: "... Кожна нація є тільки обмеженим і однобічним розкриттям людського ідеалу. Але лише в цих обмежених і однобічних здійсненнях загальнолюдський ідеал є живий. Тому кожна нація якраз в своєму своєрідному, оригінальному, у свої "однобічності" і обмеженості і має вічне і загальне значення. Як живі, різноманітні людські індивідууми у суспільстві, так і конкретні, різноманітні нації з'єднані в людстві. Тільки через них і в них людство є можливим" [16,96]. Тому і в людині її загальнолюдська сутність, культура, духовність можуть розвиватися лише як національна культура і духовність.

Що є ідеалом виховання?

"Ідеал загалом є найбільш бажаним взірцем... це світоглядне, "смісложиттєве" утворення..." [14,5].

Г.Ващенко підкреслював: "Виховний ідеал - це є образ ідеальної людини, на який має орієнтуватися педагог, виховуючи молоде покоління" [4,41]. Виховний ідеал повинен ґрунтуватися на християнських моральних цінностях та національній свідомості. В концепції національного виховання (1996р.) вказується, що "пріоритетним завданням української системи виховання є формування в молоді ідеалів – одного із найважливіших компонентів духовності, як кожної особистості, так і всього народу" [6,5].

Християнський виховний ідеал був накреслений в Святому Письмі, перш за все в Євангелії та Апостольських посланнях. При всій різниці педагогічних систем, що були створені європейськими народами, між ними багато спільного:

- 1) вони ґрунтувалися на засадах християнства,
- 2) вони не були ізольованими один від одного (наприклад, педагогічні системи Яна Амоса Коменського, Ж.Ж.Руссо, Песталоці находили прихильників та послідовників серед усіх народів Європи).

Євангельський ідеал - це виховання щирого християнина, який має мати наступні установлення і такі риси:

- 1) Ідея Царства Божого повинна бути провідною в його житті. Тому він має виховувати у себе і в своїх дітях такі добродієвності, які потрібні для реалізації Царства Божого.

2) Найвищий взірець - Христос. Наслідування Христа - це той шлях, яким має йти християнин.

3) Наслідуючи Христа, кожен має виконувати своє призначення відповідно до своїх сил, здібностей та умов життя.

4) Все життя християнина повинно проходити у спілкуванні з Христом через молитву, читання Святого Письма, відвідування служби Божої і через Святе Причастя.

5) Шлях наслідування Христа визначає й християнські добродієвності - віру, надію, любов - як риси ідеального християнина.

Релігія завжди відіграла значну роль у житті і долі українського народу. В.Липинський показав, як на ґрунті містики в українській душі міцно проросло християнство. Хоч воно насильно було прищеплено народіві князями, але під впливом татарського завоювання "...ця релігія і церква стали для нас вірою і церквою батьків" [12, 31].

Про релігійність, як характерну рису українця, першим почав писати М.Костомаров. Він вважав, що всім слов'янським народам властива підвищена релігійність, пов'язуючи це з їх богообраністю. "Український народ - глибоко релігійний народ у як-найширшому розумінні цього слова. Чи так, чи інакше склалися його обставини, чи таке, чи інше було його виховання, він берегтиме в собі релігійні основи доти, доки існуватиме сума головних ознак, що становлять його народність" [7, 88-91]. В нього домінує сильне почуття "всеприсутності Бога, тайні роздуми про промисел, про себе і сердечний потяг до духовного, таємничого... світу" [8,265-273].

Схожі думки висловлював П.Куліш, який створив концепцію "Єдиного потоку української нації", що є на його думку, соціально недиференційованою селянською масою, об'єднану єдиним народним духом, в якому "релігійне начало, тобто прагнення до безконечного" виступає домінуючою рисою, провідною рушійною силою історії українського народу, ознакою його менталітету і запорукою національного визволення. Глибинний психологічний зміст української релігійності становить, за П.Кулішем, "прагнення до слова Божого, до євангельської правди і любові" [9,15;10,218-219].

Підставою української духовності, ми, підтримуючи думку С.Ярмуса, вважаємо кордоцентризм як феномен, що становить невідлучну частину самої істоти української людини. Кордоцентризм (від лат. cor - серце) означає те, що в житті людини, в її світогляді, основну роль відіграють не розумово-раціональні сили людини, а скоріше сили її емоцій, почуття, або, образно кажучи, сили людського серця. Іншими словами, "кордоцентризм українця - це феномен екзистенціальний, бо він є основою самого буття (екзистенції) українця, або й частиною природи" [18,403]. Український кордоцентризм - явище етнологічне, це мотиваційна, вольова й діюча сила людини, сила народу, який дивиться на світ і на життя в ньому зі становища і "розрахунків" почуття і серця. Так він про все судить, так він все оцінює. Дуже велика перевага моменту емоціонального над раціональним стає провідним мотивом духовності. "... в усіх рухах українського духа й духовності взагалі виступає категорія серця, сила почуття" [18,407].

Опираючись на працю В.Яніва "Релігійність українця з етнопсихологічного погляду" [17], ми можемо виділити такі чинники української релігійності:

1) "Селянськість" українського народу: селяни - найбільш релігійна соціальна група, а український народ в своїй основі є дійсно селянським. "Антеїзм" народу.

2) Література і мистецтво - це "відбиття української духовності", "відзеркалюючи духовне життя народу, рівночасно формує світогляд наступних поколінь" [17,149], стверджує загальнолюдські духовні цінності, стрижнем яких є християнська мораль.

3) Індивідуалізм, який пов'язаний з інтровертизмом українця. "Зовсім саморозуміло, що спрямування уваги на власну особу з рівночасним сильним чуттєвим забарвленням мусить вести до індивідуалізму, отже до риси світогляду, яка - поруч із українською емотивністю - викликає найменше сумнівів та знайшла найвиразніше насвітлення в українській науці та публіцистиці. Це й є між іншим фактор, що нас найбільше пов'язує з Європою і віддаляє від Сходу, в тому числі і від Росії" [17,155].

На інтровертизм українця звертали увагу багато дослідників: Я.Ярема, О.Кульчицький, І.Мірчук, М.Шлемкевич та ін. "... для українця прикметна сильно чуттєво забарвлена духовна постава, звернена на власне внутрішнє життя" [17,153]. Інтровертні люди чи народи це передусім творці культури у протиставленні до екстравертних творців цивілізації. Вони творці релігійних світоглядів, їм відповідає містицизм.

4) "Почуттєвість" українців ми відзначили вище як кордоцентризм.

Чижевський, Липинський, Ярема, Янів, Онацький - всі вони проголошують, що емоційність, почуттєвість є національною рисою українця і пов'язана з його релігійністю.

Таким чином, в українській душі є вагома основа, сприятлива для духовно-морального розвитку. У багатоманітній діяльності, спрямованій на духовне піднесення нашого народу, необхідно спиратись на цю основу, враховувати її особливості, насамперед, в українській школі. Про необхідність виховувати дітей в дусі християнської моральності на національних засадах писав ще П.Антонович [2].

Ще раз хочемо підкреслити, що українська духовність виділяється емоційно-почуттєвим характером, чутливістю та ліризмом. Це виявляється, зокрема, в естетизмі українського народного життя, обрядовості, в артистизмі вдачі, пісенності, у своєрідному гуморі тощо.

Спираючись на все вищезгадане, ми можемо окреслити український національний характер.

По-перше, дуже тривкими постійними рисами українця є естетизм, емоціоналізм, чутливість, ліризм.

По-друге, індивідуалізм яскраво виділяється в українській вдачі. Українець високо цінить свою індивідуальність. Звідси випливає:

- а) великий потяг до освіти;
- б) серед українців багато натур, замкнених в собі, самотників (наприклад, Г.С.Сковорода, І.Вишенський та ін.);
- в) українець цінує свою думку, свій погляд, але здатний також приймати чуже, якщо визначає його внутрішню рацію;
- г) українець має розвинуте почуття приватної власності.

Але, як підкреслював Г.Ващенко в своїй роботі "Виховний ідеал": "індивідуалізм українця при несприятливих умовах політичного і суспільного життя перетворюється в егоїзм, що характеризується замиканням в коло особистих інтересів, нехтуванням інтересами суспільними. Цей егоїзм набуває різних форм, як, наприклад, ренегатство, кар'єризм, байдужість до всього, що виходить за рамки власних інтересів" [4, 171]. Характерною формою українського егоїзму дослідник вважав амбіціонерство, яке при відсутності високої життєвої мети набувало дріб'язковості.

По-третє, характерною рисою українського народу є аристократизм духу ("шляхетність") - свідомість власної гідності й пошана до людської гідності взагалі. Г.Ващенко називає українців - народом-аристократом, а чинник цього вбачав в тому, що "історичні умови життя українського народу з давніх-давен склалися так, що народні маси мусили відігравати в ньому активну роль й завше були ініціативними" [4,170].

Четверте, свободолюбність також становить характерну прикмету української національної вдачі.

Ні один народ не створив у своїй історії такого центра вольнолюбства, яким була Запорізька Січ.

Українці - анархічна нація. Тому багато прикладів - і гайдамаччина, і опришки, і махновщина. І як кожна крайність легко переходить у свою протилежність, буйний анархізм змінюється рабською покорою.

По-п'яте, критицизм, нахил до невпинного духовного розвитку характеризують українця.

"Україна ніколи не відмежовувалась від впливів чужих культур, коли ці культури несли на наші землі повновартісні утвори й не суперечили нашій духовній природі. В Україні перехрещувалися різноманітні культурні впливи: візантійські, західні, іранські" [3,50]. В зв'язку з цими впливами виростала глибоко оригінальна народна культура.

Вшосте, прив'язаність до землі - також споконвічна українська національна риса. Хліборобство - основне заняття українця ще на зорі його історичного життя. Всім своїм укладом життя, звичками, традиціями, психологією зв'язаний із землею український селянин трагічно переживає свій відрив від неї.

Український народ завжди славився своєю високою культурою, високо розвиненими формами виховання та поведінки, своєю чемністю. "Українець віддає зовнішню пошану людям, людському житлові, людській праці і витворам тої праці, - а в першу чергу - праці хліборобської. Нема вже що й говорити про те, що він віддає по заповідях божих пошану Богові і всьому тому, що Боже" [1,47].

Наслідуючи українські традиції в галузі моралі, що побудована на релігійних засадах, ми можемо стверджувати - завдання школи полягає у відновленні й пристосуванні до сучасності цих традиційних морально-християнських ідеалів. І як радить нам єпископ Сильвестр, елементи релігійного та національного виховання мають бути органічно зв'язані між собою в єдиній національній школі [15,55].

Література

1. Андрієвський В. Звичаї й обряди українського народу. – Краків: Українське видавництво, 1941
2. Антонович П. Виховання дітей у школах-захистках. – Житомир: Друкарня "Робітник", 1918
3. Бойко Ю. Шлях нації. – Париж-Київ-Львів: Українське слово, 1992
4. Ващенко Г. Виховний ідеал. – Т. 1. – 3-є вид. – Полтава: Ред. газети "Полтавський вісник", 1994
5. Канаєв С.З. Роль релігійного фактора в формуванні національної психології: Автореферат дис. ...канд. филос. наук. – М., 1991
6. Концепція національного виховання //Освіта. – 1996. - №41
7. Костомаров М. Дві руські народності. – К., Ляпціг: Загальна б-ка. - №183-184
8. Костомаров Н. Исторические монографии и исследования: Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. Второй отдел: Господство дома Романовых до вступления на престол Екатерины II. – Выпуск пятый: XVII ст. – Выпуск шестой: XVIII ст. – СПб.: Тип-фия Стасюлевича, 1863
9. Кулиш П. История воссоединения Руси. – Т. III: Религиозное, социальное и национальное движение в эпоху Иова Борецкого. – М.: Изд-во "Общественная польза", 1877

10. Куліш П. Твори. – Т. II. – Львів: Вид. т-ва “Просвіта”, 1909
11. Кушнір М., д-р. Перспективи українського християнського націоналізму. – Філядельфія: Вид-цтво “Америка”, 1973
12. Липинський В. Релігія і церква в історії України. – К.: Рада, 1995
13. Ломацький М. Національна свідомість. – Лондон: Вид-цтво Спілки української молоді, 1952
14. Москалець В.П. Психологічне обґрунтування української національної школи. – Львів: Світ, 1994
15. Сильвестр, єпископ Лубенський та Миргородський. Церковний устрій в Україні. – Новий Ульм: Укр. в-во, 1946
16. Чижевський Д. Філософія і національність //Філософська і соціологічна думка, 1990. - №10
17. Янів В. Релігійність українця з етнопсихологічного погляду //Освіта. – 1995. - №28 (6)
18. Ярмусь С. Кордоцентризм – підстава української духовності й філософії //Збірник праць Ювілейного Конгресу /Ред. В.Янів. – Мюнхен, 1988-1989

Н.П.Мещерякова

РОЛЬ ВИДАТНИХ ДІЯЧІВ КУЛЬТУРИ І ОСВІТИ КІНЦЯ XIX- ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ В БОРОТЬБІ ЗА УКРАЇНСЬКУ ШКОЛУ І НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

В статтє даєтєся обобщаючая характеристика культурно-просветительской и педагогической деятельности выдающихся украинских представителей культуры и просвещения конца XIX – начала XX ст., определяется их роль в борьбе за украинские школы и национальное воспитание.

Generalized description of cultural and educational and pedagogical activities of the prominent ukrainian representatives of the culture and enlightenment at the close of the XIXth and at the beginning of the XXth century is in this article. Their role in the struggle for ukrainian schools and national education is defined in the present article.

Процес національного і духовного відродження в країні супроводжується відкриттям нових глибин української